

nündendir. Kur'an'ın Allah'tan Peygamber'e gelişinde ve bizlere kadar naklinde hiçbir şüphe ve kesinti olmadığından bütün âyetler sübût yönünden yani kaynağına aidiyetleri bakımından kat'îdir. Hadisler ise belli türleri hariç sübût yönünden genelde zannîdir. Bu ayrımların sonucu olarak naklî deliller sübût ve delâleti kat'î, sübût kat'î delâleti zannî, sübût zannî delâleti kat'î, sübût da delâleti de zannî şeklinde dörtlü bir ayırım ve derecelendirmeye tâbi tutulur. Bu aynı zamanda deliller ve delillerin alt türleri arasındaki hiyerarşiyi ve çatışma halinde hangisinin öncelik taşıyacağını belirlemeye de yardımcı olur. Şer'î deliller, hükme delâletinin kuvvetine göre kat'î ve zannî şeklinde ikiye ayrılır. Kendisinden şer'î bir hükmün açıkça anlaşıldığı ve başka türlü anlaşılmasının doğru olmayacağı deliller delâleti kat'î, dolaylı şekilde hüküm bildiren, yorum ve izaha muhtaç olanlar da delâleti zannî delillerdir. Kur'an ve Sünnet'te her iki nevi delil mevcuttur. Hatta bir âyet veya hadis bir yönden kat'î, diğer yönden zannî delâlete sahip olabilir. Kıyas ve diğer aklî delillerin şer'î hükme delâletleri ise daima zannîdir. Fıkıh usulünde delâletin tanımı ve neveleriyle ilgili olarak yer alan ayrıntılara ve delil-medlül ilişkisine paralel olarak delil daha birçok açıdan farklı ayırım ve adlandırmalara tâbi tutulabilir. Meselâ Ebû'l-Velîd el-Bâcî sem'î delillerin asl, ma'kûlû'l-asl, istishâbü'l-hâl şeklinde üçlü ayırımından (*İhkâm*, s. 187), İzzeddin İbn Abdüsselâm lafzî deliller-mânevî deliller şeklinde ikili ayırmadan söz eder (*el-İmâm*, s. 81-82). Yine fıkıh usulünde yer alan ibare, işaret, delâlet ve iktizâ ile delâlet; mantûk ve mefhûm ile delâlet; mutabakat, tazammun ve iltizam ile delâlet ayrımları da delilin benzeri ayırım ve adlandırmalara tâbi tutulmasını mümkün kılmaktadır (bk. DELÂLET).

Kitap ve Sünnet'in şer'î delil olarak kabulünde görüş birliği vardır. İcmâ ve kıyas da büyük çoğunluğa göre şer'î delildir. Bu dört delil usul kitaplarında "şeriatın asılları" (usûlü's-şer') olarak anılır. Bununla birlikte sadece Kitap ve Sünnet'i veya Kitap, Sünnet ve icmâ kabul edip kıyası daha tâlî ve farklı bir konumda ele almak da mümkündür. Bu yaklaşım tarzı ise kıyasın bir delilden ziyade diğer üç delilden hüküm elde etme (istismar, istinbat) metotlarından biri sayılmasıyla veya ilk üç delilin kat'î, kıyasın ise zannî delil kabul edilmesinden kay-

naklanan derece farklılığının gösterilmesi gayretiyle izah edilebilir (Ebû İshak eş-Şîrâzî, I, 162-163; Pezdevî, I, 19-20; Gazzâlî, I, 5-6; II, 228). Delillerin asl ma'kûlû'l-asl şeklindeki ayırımında da "asl" ile Kitap, Sünnet ve icmâ "ma'kûlû'l-asl" ile lahnû'l-hitâb, fahve'l-hitâb, ma'ne'l-hitâb (kıyas), istidlâl bi'l-hasr gibi, naslardan hüküm çıkarmada kullanılan dil ve mantık kuralları ve akıl yürütme metotları kastedilir (Bâcî, s. 187). Buna karşılık bu ilk üç delile kıyas ve istidlâlî ayrı ayrı ilâve edip şer'î delilleri beş olarak gösterenlerse (Âmidî, I, 145; İbn Hâcib, s. 45; Sübkî, I, 29) kıyası daha dar ve teknik anlamda alıp kıyas dışındaki diğer aklî delil ve metotları istidlâl başlığı altında toplamak isterler. Bütün bu tasnifler, şer'î deliller arası hiyerarşiyi ve İslâm hukukçularının hüküm verirken gözettikleri sırayı ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Bununla birlikte gerek bu delillerin mahiyet ve kapsamını tesbitte, gerekse naklî delillerden hüküm elde etme kaide ve metotları olan aklî delillerin delil olarak kabulü, kullanımı, derecelendirilmesi ve hatta adlandırılmasında hukukçular ve hukuk ekolleri arasında zaman zaman ciddi görüş ayrılıkları olmuştur. Bu da İslâm hukuk doktrininde yer alan zengin görüş farklılıklarının önemli bir sebebi-ni teşkil eder.

Kitap ve bunun etrafında kademe kademe yer alan diğer şer'î deliller, netice itibarıyla insanlığa doğru yolu gösterme, selim aklın ve fitratın da gerektirdiği bir hayat tarzını tesis etme, ferdî ve sosyal dengeyi ve düzeni sağlama gibi gayelere mâtuftur. Bu sebeple şer'î deliller hem kendi içinde bir bütünlük ve tutarlılık arzeder, hem de akliselimle, fitratla, insanlığın ortak ideal ve değerleriyle tam bir uyum gösterir. Deliller arasında, nakil ile akıl arasında gerçekte çatışma yoktur. Bir çatışma gözüktüyorsa bu sübjektif bakış açılarına, çatışan delillerden birinin yanlış algılanmasına ve değerlendirilmesine bağlanmalıdır.

Delil bilhassa muâmelât hukukunda, terim anlamından çok sözlük anlamıyla bağlantılı olarak, "bir şeyi bilmeye yaran alâmet ve karîne" mânasında da kullanılır. Nitekim *Mecelle*'de yer alan, "Bir şeyin umûr-ı bâtınada delili o şeyin makamına kâim olur" (md. 68) ifadesinde sözü edilen delil, doğrudan ve açıkça bilinmesi mümkün olmayan bir hususta zannî de olsa belli bilgi ve kanaate

ulaştırılan dolaylı bilgi kaynaklarını, emâre ve karîneleri, hatta illet-i zâhireyi de içine alacak kadar geniş bir anlam taşır. Meselâ belli davranış nevelerinin borçlar veya ceza hukukunda rızâya, vazgeçmeye, izin ve icâzete, kasıt ve taammüde delil sayılması böyledir.

Muhakeme hukukunda ispat vasıtalarına genel olarak delil denilmesi, kuvvet derecelerine göre kat'î delil, zannî / takdîrî delil gibi ayırım ve adlandırmaların yapılması mümkünse de bu alanda delilden ziyade beyyine, karîne, şahitlik, ikrar, nükûl gibi terim ve özel adlandırmaların kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 492-498; Buhârî, "Şüf'a", I; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1965, I, 9-10; II, 690-692; Bâcî, *İhkâm* (Türkî), s. 171-187; Ebû İshak eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Lûm'a* (nşr. Abdülmeccid el-Türkî), Beyrut 1988, I, 155-163; II, 755, 1001; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl*, I, 19-20; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 5-6, 100; II, 228; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahşûl*, Beyrut 1988, I, 15, 51-52; Âmidî, *el-İhkâm*, Kahire 1967, I, 11-12, 145-146; İbn Hâcib, *Muntehe'l-vuşûl ve'l-emel*, Beyrut 1985, s. 4, 45; İzzeddin b. Abdüsselâm, *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-aşkâm*, Beyrut 1987, s. 81-82; Beyzâvî, *Minhâcû'l-vuşûl fî 'ilmi'l-uşûl*, Beyrut 1984, I, 18-40; Sübkî, *Cem' u'l-cevâmi'*, I, 29-46, 124-129; Şâtibî, *el-Muwâfaqât*, III, 15-85; *Mecelle*, md. 68; Şevkânî, *Neylû'l-evfâr*, V, 372-378; Muhammed Hudarî Bek, *Uşûlü'l-fıkh*, Kahire 1969, s. 14-18, 205-209; Abdüllatif Abdülazîz Berezendî, *et-Te'arüz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*, Bağdad 1977, I, 173-239; Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî uşûli'l-fıkh*, Beyrut 1987, s. 11-12, 147-151; Ahmed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'id il-fıkhıyye*, Dimaşk 1989, s. 345-347; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İ. Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 39-43; A. J. Wensinck, "Kıyâs", *İA*, VI, 785-786; S. van den Bergh, "Dall", *El'* (İng.), II, 101-102.

ALİ BARDAKOĞLU

DELİLLER HANI

Diyarbakır'da

XVI. yüzyıla ait Osmanlı hanı.

Sur içinde Mardin Kapısı yakınında yer alan yapı Hüsrev Paşa Hanı olarak da adlandırılmaktadır. Han 934 (1527-28) yılında Diyarbakır'ın ikinci Osmanlı beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yapının Deliller Hanı adını almasının sebebi, hacı adaylarına rehberlik yapan delillerin burada konaklamasıdır. Han karşısındaki geniş alana da Hacılar Harabesi denilmektedir.

Açık avlulu ve kapalı iki bölümden meydana gelen yapı, bu haliyle Selçuklu dev-

ri kervansaraylarının geleneğini yaşatan erken Osmanlı hanları arasında yer alır. Siyah ve beyaz taşların düzenli biçimde kullanıldığı hafif dışa taşkın giriş kapısı ve sokağa açık bir sıra dükkânı ile tipik bir Osmanlı şehir hanı görünümünde olan yapının açık avlulu bölümü iki katlıdır ve üst kattaki her odanın dışa açılan pencereleri vardır. Düzenli kesme taştan yapılmış iki katlı revaklardan alttakilerin arkasında dükkânlar, üsttekilerin arkasında ise ocaklı ve pencereli odalar yer almaktadır. Giriş koridorunun avluya bakan cephesi geometrik küfi yazı ile bezenmiştir. Açık avlulu iki katlı bölümden tek katlı kapalı ahır bölümüne geçiş Selçuklu hanlarının aksine belirsizdir ve revak arkasındaki bir dükkândan sağlanmıştır. Han odalarının her cepheye açılan pencerelerine karşılık ahır bölümünde bir sıra küçük pencere ile loş bir iç mekân meydana getirilmiştir. Binada yapı malzemesi olarak siyah ve beyaz kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 38; Bedri Günkut, *Dişarbakır Tarihi*, Dişarbakır 1937, s. 122; U. Eti, *Dişarbakır*, Dişarbakır 1937, s. 67; Gabriel, *Voyages*, s. 202-203; Şevket Baysanoğlu, *Kısaltılmış Dişarbakır Tarihi ve Abideleri*, İstanbul 1963, s. 144-145; Feridun Akozan, "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 136; Metin Sözen, *Dişarbakır'da Türk Mimari*, İstanbul 1971, s. 193-195.

ARA ALTUN

DELİLÜ'L-FALİHİN

(دليل الفالحين)

İbn Allân

(ö. 1057/1647)

tarafından Nevevî'nin

Riyâzü's-sâlihîn adlı

hadis kitabına yazılan Arapça şerh

(bk. RİYÂZÜ'S-SÂLİHİN).

DELIORMAN

Kuzeydoğu Bulgaristan'da
bir bölge.

Türkler tarafından kullanılan Deliorman adı popüler olduğundan bölgenin sınırları kesin değildir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde (1393-1878) Deliorman, Hezargrad kazasına bağlı Divaneorman nahiyesiyle Şumnu kazasına bağlı aynı addaki nahiyeden meydana gelmekteydi. Bölge Tuna'nın güneyinde ve Rusçuk-Hezargrad-Varna'nın doğusundadır. Şumnu'dan Tuna'ya uzanan ve Silistre ile Tut-

Deliller
Hanı -
Dişarbakır

rakan arasından geçen hat Deliorman bölgesinin doğu sınırını teşkil eder. Bu bölge dalgalı bir plato şeklindedir ve az yağmur almasının yanı sıra su kaynaklarının sınırlılığı ile de bilinir. Doğusunda düz ve ağaçsız Dobruca bölgesi bulunur. XIX. yüzyıla kadar bölge sık ormanlarla kaplıydı ve Deliorman adını da bu sebeple almıştı. Deliorman'ın en önemli yerleşim merkezleri Hezargrad (Razgrad), Balbunar (Kubrat) ve Kemanlar (İsperih) kasabalarıydı.

Deliorman adı, XII. yüzyıl Bizans tarihçisi Kedrenos tarafından Teleorman şeklinde zikredilmişti. İdrîsî ise burayı Tenu-Orman adıyla anmıştı. Ortaçağ'da Deliorman'ın Tuna nehrinin iki yakasına da yayıldığı bilinmektedir. Bugün Romanya'da bulunan Aluta ve Vede nehirlerinin arasındaki bölge hâlâ Teleorman adını taşımaktadır. Deliorman ismi, XI ve XII. yüzyıllarda Tuna'nın her iki yakasına yerleşen Peçenek ve Kuman Türkleri ile alakalıdır. Bunlar zamanla Grek-Ortodoks kilisesine bağlanmışlar ve giderek Slavca konuşan Bulgarlar'ca asimile edilmişlerdir. XVI. yüzyıl Osmanlı tahrirleriyle XVII. yüzyıl mufassal avârız ve cizye defterlerinde Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan hristiyanlara ait Türkçe birçok isme (Aydın, Babako, Gödelin, Karagöz, Karaman, Karaoğlu, Kurt, Malam vb.) rastlanmaktadır. Polonyalı Türkolog Tadeusz Kowalski'nin araştırmaları da XX. yüzyılda Kuzeydoğu Bulgaristan'da konuşulan Türkçe'den hareketle bu bölgede bir grup kuzey Türk'ünün yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu Türkler daha sonra 1261'de Anadolu'dan gelen İzzeddin Keykâvus'a tâbi Selçuklu Türkleri'yle karışmışlardır. Bu Selçuklular'ın bir kısmı Keykâvus'un bölgeden ayrılmasından sonra da orada kalmış olup Gagauz (= Keykâvin) adıyla tanın-

mışlardır. 1300 civarında mânevî liderleri Sarı Saltuk'un ölümünün ardından burada bulunan Türkler'in bir kısmı Anadolu'ya dönmüş, bir kısmı ise tarihçi Yazıcıoğlu Ali'nin zikrettiği gibi bulundukları yerlerden ayrılmamışlar ve sonradan din olarak Hristiyanlığı seçmişlerdir.

Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri üzerinde etkin olan bir diğer grup da Osmanlılar'dır. Zaman içerisinde bu üç grup kaynaşmış ve Osmanlı öncesinde bölgeye yerleşmiş olan Türkler yavaş yavaş İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Hatta Osmanlılar'dan önce buraya yerleşen Türkler'in İslâm'ın bu bölgede yayılmasını kolaylaştırdığı da söylenebilir. Gadžanov'a göre Deliorman bölgesindeki Türkler Anadolu'dan gelmedir. Bu görüş XVI. yüzyıl tahrirlerinde de doğrulanmaktadır. Ancak Osmanlılar'ın gelişinden önce bölgede bulunan Türk mevcudiyeti de inkâr edilemez. Deliorman'da uzun boylu ve atletik yapıya sahip, koyu mavi gözlü insanların varlığı bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Ortaçağ'da Deliorman'ın batı kısmı Çerven (Rusçuk'un 25 km. güneyinde), doğu kısmı Şumen (Şumnu) ve kuzey kısmı Silistre piskoposluklarına bağlıydı. Bu bölge Çandarlı Ali Paşa'nın 1388-1389 kış mevsiminde gerçekleştirdiği seferlerle Osmanlı hâkimiyetine girdi. Neşrî'nin belirttiğine göre müstahkem yerlerin çoğu savaşmadan teslim olmuştu. Haçlılar'ın Varna Seferi sırasında (Kasım 1444) Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan halk ağır kayıplar verdi, Şumen'in kuzeyindeki bölge neredeyse tamamen boşaldı. Kazıklı Voyvoda Vlad Tepeş döneminde gerçekleşen Eflak saldırıları sonucu Tuna toprakları çok büyük hasara uğradı.

Osmanlılar Kuzey Bulgaristan'ı fethet- tiklerinde idarî sınırları olduğu gibi bıraktılar. Deliorman'ın bir kısmı Şumnu